

*К.О. Чернова,
канд. істор. наук*

*Katerina O. Chernova,
Ph.D. in Sociology*

ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ У ФЕНОМЕНІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДІАСПОРИ

Abstract. The author considers the ethno-political management which is a component of the system of state's management realizing the controlling and regulating functions of the state in the sphere of interethnic relations. A certain attention is paid to the regulating and managerial levels of the ethno-political management as for the Ukrainian diaspora.

Нині у всіх поліетнічних суспільствах відбувається активізація етносів як суб'єктів і об'єктів етнополітичних процесів. При цьому в розвитку національних відносин поступово виокремлюється чинник особливої етнічної групи — діаспори, котра переживає період зростання національної самосвідомості та національної самоідентифікації. Термін “українська діаспора” як соціологічна категорія, утвердився в дослідницькій і публіцистичній літературі відносно недавно і акумулював у собі історичну пам'ять багатьох поколінь нашого народу. Наслідком складних і неоднозначних процесів розвитку українського етносу стало виникнення багатомільйонної української спільноти поза межами історичної батьківщини. У межах політичних кордонів таких держав представники цих спільнот виступають меншістю і, незалежно від місця проживання, мають у ряді країн єдиний політико-правовий статус як національна меншина.

Аналіз національної діаспори як етнічної спільноти з колективними інтересами і цілями сприяє розробці конкретних методів, заходів, підходів і засобів впровадження прийнятих рішень стосовно діаспори на державному і регіональному рівнях. При цьому стратегічне значення має інформаційне забезпечення взаємодії діаспори та відповідних національно-культурних об'єднань з органами влади, місцевого самоуправління та іншими громадськими організаціями. Дослідження національної діаспори як самостійного суб'єкта національних відносин сприяє напрацюванню цільових напрямів законодавчого оформлення державної національної політики, а також технологій етнополітичного менеджменту.

У наш час глобальні інтеграційні тенденції створили можливості для самовизначення діаспор на геополітичному рівні, у тому числі і для утворення транснаціональних спільнот. Тим найсучасніші діаспори багато в чому відрізняються від переселенських анклавів минулих епох. Діаспори новітнього часу, як відзначає В. А. Тішков, є багаторівневими соціальними організаціями, що мають вагомий матеріальні, соціальні, культурні, організаційні ресурси і впливають як на внутрішньодержавні, так і на міжнародні політичні і геополітичні процеси.

Таким чином, національна діаспора є повноправним і зацікавленим учасником сучасної соціальної модернізації, активно впливає на систему міжнаціональних відносин. У цьому зв'язку підсилення ролі діаспори визначається і передбачається державою на політико-правовому рівні, про що свідчить Концепція державної національної етнополітики України.

Проблемі національної діаспори присвячено чимало спеціальних досліджень, наукової та науково-дослідницької літератури, громадсько-політичних і літературних часописів. Діаспорні спільноти як складові частини етносоціального чи етнополітичного організмів досліджувалися у працях Е. Сміта, М. Есмана, Ю. Бромлея; вивчення параметрів етнічної спільноти та особливості соціальної адаптації до умов іншоетнічного оточення аналізували такі російські етносоціологи та етнополітики, як М. Аствацатурова, Л. Дробіжева, В. Дятлов, Н. Лебедева, З. Левін, А. Мілітарьов, В. Попков, З. Сікевич, Г. Старовойтова, А. Сусоколов, В. Тішков, типологізацію та функції діаспор розробляли Ж. Тощенко та Т. Чаптікова.

Багато західних вчених вже давно звертають увагу на роль діаспори у міждержавних стосунках, у двосторонніх міждержавних взаєминах. Це праці таких зарубіжних дослідників, як А. Армстронг, А. Ашкеназі, А. Бра, Н. Брубейкер, Р. Коен, Г. Шиффер, Р. Хеттлаге, С. Хантінгтон та ін. Такий аспект, на нашу думку, має бути в полі зору тих, хто досліджує українську діаспору, особливо на нинішньому етапі розширення зв'язків незалежної Української держави з українцями, котрі в силу різних обставин опинилися поза її межами.

Проблеми етнічності діаспори як переселенської меншини та етнополітологічні проблеми сучасного стану українського суспільства розглядаються у працях українських вчених-етносоціологів Л. Ази, О. Антонюка, С. Вдовенка, В. Євтуха, О. Майбороди, В. Макара, А. Попка, В. Ребкала, Ю. Римаренка, В. Трощинського, М. Шульги та ін.

Мета статті: визначити і з'ясувати етнополітичний характер та зміст взаємодії двох гілок українського етносу, а саме: ядра — частини українського етносу, котра мешкає на території України; пагіння — тієї частини, яка проживає за межами території сучасної України. Спробуємо зробити це, виходячи з таких тез:

1. Українська діаспора в країнах свого поселення де-юре чи де-факто є національною меншиною по відношенню до титульної нації, а отже — складовою частиною етнонаціональної палітри даної країни.

2. Розвиток всебічного культурного, наукового та економічного співробітництва з діаспорою необхідний передусім самій Україні, оскільки закордонне українство є не лише джерелом знань про нашу націю і нашу країну, а й виступає провідником політичного впливу в інтересах нашої держави в країнах свого громадянства.

3. Тривале існування та розвиток національних меншин (діаспор) можливе за дотримання трьох умов: організованості та активного функціонування самих діаспорних громад; відповідної законодавчої бази держав свого громадянства; активної підтримки з боку етнічної батьківщини.

Основний виклад матеріалу. Вважаємо за доцільне бодай коротко зупинитись на деяких теоретичних аспектах етнополітичного менеджменту.

Термін “етнополітичний менеджмент” є досить умовним і не зовсім опрацьованим в етнополітичній та етносоціологічній науці. Він застосовується у значенні “управління (менеджменту) етнічною різноманітністю”. “Однак, за всіх особливостей окремих країн, структурний стрижень менеджменту залишається типовим, що включає два основні аспекти: 1) регулятивний (формування законодавства, розробка методів і механізмів реалізації прав меншин); 2) операційний або управлінський (імплементация законодавчих актів, концепцій етнополітики, впровадження конкретних заходів, які забезпечують “компенсаторні права” меншин) [5, с. 169].

Етнополітичний менеджмент діє завдяки напрацюванню відповідної управлінської схеми, яка базується на двох основних принципах: 1) врахування специфічних потреб етнічних меншин та залучення їх через спеціальні механізми до прийняття рішень, передусім у сферах, що стосуються етнонаціонального розвитку і міжетнічної взаємодії у тій чи іншій адміністративно-територіальній одиниці; 2) кореляція запитів меншин, можливостей їх задоволення із запитами й можливостями титульних націй у рамках чинного національного законодавства.

Сама ж схема менеджменту в царині міжетнічних стосунків в етнічно гетерогенних місцевих общинах передбачає:

- нові демократичні принципи і механізми (верховенство закону, пріоритетність прав людини, ринкова економіка);
- суттєво нові типи місцевого врядування (грунтовані на відповідній автономії від центру);
- визнання та імплементацию прав меншин у рамках місцевих общин [5, с. 169].

Питання правового регулювання етнонаціонального розвитку завжди були й залишаються одними з пріоритетних у системі державного управління будь-якого поліетнічного суспільства. Українська держава, ставши на шлях демократичного розвитку, чільне місце у своєму державному будівництві відвела системній та цілеспрямованій політиці щодо української діаспори. Так, у ст. 12 Конституції України 1996 р. проголошується: “Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави” [7, с. 5]. Заслугує на увагу і створення в структурі Міністерства закордонних справ України – управління з питань закордонного українства та розробка Державної програми “Закордонне українство” до 2010 р. Як засвідчує досвід роботи зарубіжних країн, саме державні структури повинні взяти на себе роль координаційних центрів у діяльності всіх державних та громадських структур, об’єктом зацікавлення яких є українська діаспора [6, с. 16].

Оскільки предметом нашого дослідження є етнополітичний менеджмент щодо національної діаспори, то вважаємо за доцільне зосередити увагу саме на дії державницьких чинників у цьому аспекті, які включають: 1) договори та угоди на міждержавному, міжвідомчому рівнях; 2) спеціальні державні програми; 3) міжурядові (міжвідомчі) змішані комісії з питань забезпечення прав національних меншин.

Перший пункт включає низку важливих документів, які закладають основи вирішення питань етнокультурного й соціально-політичного розвитку українців, які мешкають за межами України. Це Договір про дружбу, співробітництво й партнерство між Україною і Російською Федерацією, підписаний 31 травня 1997 р.; Угода між Міністерством України у справах національностей та міграції і Департаментом національних відносин при Урядові Республіки Молдова про співробітництво з питань національних відносин, підписаний 25 лютого 1997 р. [4, с. 80]. Відповідно до міжвідомчої Угоди про співробітництво в галузі освіти і науки між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти і науки Литовської Республіки від 19 березня 2002 р. установи зобов'язалися сприяти представникам відповідних нацменшин у вивченні мови, історії і культури етнічної батьківщини в системі освіти в Україні і Литві; щорічно надавати 1–2 стипендії громадянам Литви українського походження для навчання в державних вищих навчальних закладах [10, с. 318–320].

До другого пункту взаємодії української діаспори з державними структурами України слід віднести затвердження Національної програми “Закордонне українство на період до 2010 року”, яка є основним нормативно-правовим документом, що визначає конкретні напрями впровадження державної політики закордонного українства. Основними завданнями цієї програми є: оптимізація роботи із закордонними українцями відповідно до нових національно-політичних реалій; удосконалення законодавства з питань співпраці із закордонними українцями та посилення захисту їхніх законних інтересів у державах постійного чи тимчасового проживання; поширення за кордоном відомостей про торговельно-економічні, науково-технічні та туристичні можливості України, зміцнення її авторитету у світі [2, с. 1]. Доцільно також зазначити, що стратегія етнополітичного менеджменту у сфері етнонаціональних відносин не повинна носити утилітарний характер. Навпаки, вона повинна бути максимально диференційованою відповідно до політичних, ідеологічних та світоглядних орієнтирів української діаспори. Адже характерною рисою української діаспори на сьогодні є відсутність гомогенності. Діаспора часто набуває нової цілісності і більш гетерогенної (позаетнічної) ідентичності і вважає себе такою за причинами як зовнішнього стереотипу, так і реально існуючої спільноти за країною походження і навіть за культурою.

І, нарешті, до третього пункту функціонування договірно-правової бази можна віднести міжурядові змішані комісії з питань забезпечення прав національних меншин. Це Положення про українську частину змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин від 11 червня 1994 р.; Положення про українську частину двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури від 27 січня 1995 р. [4, с. 193–195]. Особливої уваги останнім часом набуло укладення Україною двосторонніх міждержавних і міжурядових угод про працевлаштування та соціальний захист трудових мігрантів. Так, зокрема, у 2003 р. було ратифіковано Угоду між Україною і Португальською Республікою про тимчасову міграцію громадян України для роботи в Португальській Республіці; 2004 р. підписано Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Азербайджанської Республіки про трудову діяльність і соціальний захист громадян України, які тимчасово

працюють на території Азербайджанської Республіки. Нині триває підготовка Урядом України проектів міжнародних договорів у сфері соціального захисту громадян з такими країнами: Аргентинською Республікою, Грузією, Державою Ізраїль, Канадою, Німеччиною, Російською Федерацією, Таджикистаном, Сербією та Чорногорією, Турецькою Республікою [9, с. 134–135].

Конституційний обов'язок України щодо можливостей етнокультурного та правового забезпечення зарубіжних українців потребує активного напрацювання дієвих механізмів їх захисту в різних країнах проживання. Перспективи в цьому плані залежать від того, наскільки справжні демократії будуть існувати в країнах проживання національної діаспори та яким чином Україна зможе захищати права зарубіжних українців. А ці можливості можуть бути реалізованими за двох умов: 1) включення української діаспори у сферу державної етнополітики України й на цій основі здійснення низки заходів; 2) наявності відповідного правового поля існування українських громад як національних меншин країн помешкання [4, с. 85]. У контексті забезпечення прав у царині прийняття рішень варто звернути увагу на той факт, що українська діаспора одночасно виступає як об'єкт і суб'єкт етнополітичного менеджменту з боку двох держав – країни походження і країни проживання. І саме тому така специфіка взаємовідносин характеризується багатовекторністю та різноманітністю і залежить від соціального, економічного та політичного становища обох країн. Виходячи з цього положення, питання правового регулювання етнонаціонального розвитку та законодавчих актів повинні формуватися на договорній базі та досягненні консенсусу.

Вирішити цілу низку політико-правових проблем і тим самим полегшити контакти осіб із середовища української діаспори із своєю історичною батьківщиною покликаний також Закон “Про правовий статус закордонних українців”, прийнятий Верховною Радою України у березні 2004 р.

Особливої актуальності останнім часом набуло вивчення міжнародної законодавчої бази щодо вирішення етнонаціональних проблем, яка виступає надійним механізмом захисту прав та інтересів усіх етнічних спільнот, запобігання конфліктним ситуаціям, розв'язання проблем національних меншин. Так, серед основних документів міжнародної нормативно-правової бази захисту прав осіб, які належать до національних меншин, слід назвати Європейську хартію регіональних мов або мов меншин, прийняту 5 листопада 1992 р. у Страсбурзі. Наступним кроком у цій сфері стало прийняття 10 листопада 1994 р. Комітетом міністрів Ради Європи Рамкової конвенції про захист національних меншин, відкритої до підписання державами-членами Ради Європи 1 лютого 1995 р. Згідно зі ст. 1 Рамкової конвенції захист національних меншин і прав та свобод осіб, які належать до національних меншин, є невід'ємною частиною міжнародного захисту прав людини й належить до сфери міжнародної співпраці [3, с. 241]. Слід зазначити, що у законодавчих актах багатьох європейських держав та в текстах низки міжнародних документів поширена тенденція до юридично закріпленого врахування відмінностей автохтонних меншин, тобто меншин, які традиційно проживають на території даної держави, від етнічних спільнот іммігрантського походження [1, с. 334].

Заслуговує на увагу і вивчення міжнародного зарубіжного досвіду. Так, зокрема, активно працює зі своєю діаспорою Китай, першочерговим завданням його діаспорної політики є пошук механізмів залучення фінансових та матеріальних ресурсів в економіку Китаю. Одним із свідчень того, яке значення надають держави даному питанню, є проведення саміту європейської діаспори 2003 р., в документах якого зазначено: “Учасники саміту покликані використати власний досвід, щоб допомогти визначити політику у таких питаннях, як трансатлантичні відносини та інтеграція емігрантів – теми, які означені основними серед пріоритетів. Європейці, які проживають і роблять кар’єру за межами батьківщини, є великою цінністю. Те, що вони досягли особисто в поєднанні культур і при збереженні їх власної культурної ідентичності, є спільною метою розширеної Європи” – [6, с. 17].

Нині Українська держава бере активну участь у роботі таких міжнародних організацій, як ООН, ОБСЄ, Рада Європи, СНД та ін., що дає змогу сторонам виробляти ефективний механізм захисту прав національних меншин, у тому числі й правового забезпечення етнокультурного розвитку української діаспори. При цьому гармонізація українського законодавства у сфері національних меншин з європейськими стандартами та взятими на себе Україною зобов’язаннями стала б ще одним вагомим кроком щодо інтеграції нашої держави в європейське співтовариство [8, с. 26]. Таким чином, етнополітичний менеджмент утверджується і як науковий термін, і як система регулювання етнонаціональних процесів в умовах становлення самостійної держави. Його подальше функціонування залежатиме від об’єктивних і суб’єктивних чинників та розвитку етнополітичної ситуації в поліетнічному суспільстві України.

Висновки

1. Українська держава вперше конституційно оформила положення про задоволення національно-культурних і мовних потреб зарубіжних українців.

2. Політика України відносно закордонного українства і зміцнення співробітництва з ним базується на загальновизнаних нормах міжнародного права, напрацюванні власних законів і законів країн проживання діаспори. Така політика ґрунтується на додержанні міжнародно-правових норм, згідно з якими представники української діаспори за своїм соціально-правовим статусом є громадянами інших країн і виступають національною меншиною.

3. Українська держава постійно бере участь у діяльності міжнародних організацій – ООН, Ради Європи, ОБСЄ, СНД та ін., що дає можливість опрацювання дієвого механізму захисту прав національних меншин та їх правового і етнокультурного забезпечення.

4. Забезпечуючи на рівні міжнародних стандартів права національних меншин на своїй території, Україна виступає за надання адекватного захисту прав зарубіжних українців у всіх країнах їхнього проживання.

5. Представники діаспори реалізують свої традиційні форми існування – земляцтва, національно-культурні спільноти, використовують нові організаційні структури і форми: з’їзди, конгреси, форуми, сприяючи цим самим будівництву міжнаціональних і міжнародних відносин та поширенню об’єктивного іміджу Української держави.

6. Закордонне українство не прагне до загострення міждержавних та міжетнічних відносин чи акцентуації етнополітичних процесів. Навпаки, особи українського походження націлені на розвиток і зміцнення взаємовигідної міжетнічної взаємодії та взаємної інтеграції.

-
1. *Гакман С.* Проблеми та перспективи імплементації європейських стандартів у галузі національних меншин в українське законодавство // Вісник Нац. академії держ. управління. – 2005. – № 1. – С. 333–338.
  2. Державна програма співпраці із закордонними українцями на період до 2010 року. Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 2006 р. № 1034.
  3. *Євтух В., Троцинський В., Попок А.А.* Закордонне українство : Навч. посібник. – К.: ВІК, 2005. – 308 с.
  4. *Євтух В.Б.* Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти. – К., 1997. – 215 с.
  5. *Євтух В.Б.* Менеджмент у поліетнічних спільнотах // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 4. – С. 160–174.
  6. *Ключковська І.* До питання стратегії розвитку взаємозв'язків України та діаспори // Діаспора як чинник утвердження держави України у міжнародній спільноті : Тези доповідей першої міжнар. наук. конф. – 8–10 берез. 2006 р., м. Львів. – Львів, 2006.
  7. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К., 1996. – С. 5.
  8. Програма інтеграції України до Європейського Союзу (витяги) // Вісник Держкомнацміграції України. – 2002. – № 3. – С. 26.
  9. Трудова міграція громадян України. Біла книга: Монографія. / Кол. авт.; За ред. В.Я. Шибко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. – 201 с.
  10. Угода про співробітництво в галузі освіти і науки між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти і науки Литовської Республіки // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 31.